

ETIKA I UMJETNOST

AUTONOMIZAM U UMJETNOSTI I KRITICIZAM U ETICI

Marijan BIŠKUP

Umjetnost i umjetnička djela predstavljaju važnu komponentu čovjekove životne stvarnosti. Njihovo uklanjanje iz svagdanjeg života predstavljalo bi ogromno osiromašenje kako za pojedinca tako i ljudskog društva uopće. Taj dio ljudskog djelovanja uvijek je pobuđivao zanimanje velikog dijela društva koje je o tim izražajima čovjekova duha iznosilo svoje mišljenje i davalo određene sudove. Da je to tako može se vidjeti i iz toga što svatko tko želi imati barem nekakav utjecaj na društvo i te kako se otimlje za umjetnošću.

Različita mišljenja i sudove o vrijednosti umjetničkih djela mogu se svrstati u dvije vrste. Jedni smatraju da je umjetnost posve autonomna te da nema razloga ni potrebe obazirati se na nekakva etička načela. Drugi opet tvrde da umjetnost ne može biti autonomna barem ne u odnosu na moral, te zaključuju da moralno loša umjetnost i nije prava umjetnost. Ispravno mišljenje treba tražiti negdje između dviju spomenutih skrajnosti. Pogledajmo kakvim argumentima brane svoje pozicije predstavnici autonomizma u umjetnosti i kriticizma u moralci.

AUTONOMIZAM U UMJETNOSTI

Pobornici posvemašnje autonomije umjetnosti rado ističu da su etika i umjetnost dva zasebna područja ljudskog djelovanja, različita gledom na predmet pa se ne može dopustiti bilo posizanje etike na područje umjetnosti i prosuđivanje iste prema načelima morala. (1) Svaka od njih ravna se prema vlastitim zakonima i dosljedno tome uživa punu autonomiju, jer je opće poznato da „biti samostalan“ znači „biti neovisan“ o propisima i zakonima drugih. Etika nema pravo da svojim zakonima zalazi na područje umjetnosti omeđujući na taj način slobodu njezina stvaranja (2). Da bi nekako oprav-

1) Usp. nepotpisani članak „L'art pour l'art“ ili umjetnost i vjera, Hrvatska straža za kršćansku prosvjetu, god. I, Krk 1903, str. 529–537; A. D. Sertillanges, L'art et la morale, 7. izd. Paris 1904, str. 19.

2) A. UŠENIČNIK, Izbrani spisi, sv. II, Ljubljana 1939, str. 275.

dali tu posvemašnju autonomiju u umjetnosti, kritičari i umjetnici pribjegavaju elementima same umjetnosti ističući da za nju nije bitna misao nego oblik. Stoga nije opravdano ni umjesno pitati što umjetnost prikazuje nego radije zanimati se kako ona to prikazuje. A u tome je umjetnost posve autonomna.

Kod ispravnog ocjenjivanja ovakvog tumačenja autonomije u umjetnosti stvari treba najprije proučiti, a istom onda pokušati o njima donijeti sud. Istina, etika i umjetnost odnose se na dva različita područja ljudskog djelovanja, o čemu nam govore i njihove ontološke razlike. Etika želi čovjeka tako odgojiti da on bude u stanju suvereno vladati svim svojim duhovnim i tjelesnim moćima i pokretima te uvesti željeni sklad u te dvije različite sfere svog dinamizma. Na taj način moral čovjeka svestrano i potpuno usavršuje, vodeći pri tome računa o zadnjem cilju ljudskog života. Umjetnost, naprotiv, preko sklada ideje i materije, nastoji dati sjaj i čar nekom izvanjskom djelu. Stoga se za umjetnost s pravom može kazati da je u izvjesnom smislu pedagogija nežive materije u skladu s pravilima ukusa i estetike. Umjetnost usavršuje čovjeka jednostrano, tj. u vještom izražavanju osjećaja i doživljaja te podavanju života materiji nekom idejom ili osjećajem (3). Odnos između etike i umjetnosti uspostavlja se tek onda kad moral, kao viša i uzvišenija sposobnost, izvrši zadatak da ovu čovjekovu moć stavi u službu viših ciljeva. Ako etika ne ispuni svoj zadatak, umjetničko djelo ne gubi ništa na svojoj umjetničkoj nego samo moralnoj vrijednosti (4).

ETIČKI KRITICIZAM U MORALCI

Druga skrajnost u prosuđivanju vrijednosti nekog umjetničkog djela jest tzv. eticizam u moralci koji tvrdi da umjetnost nije i ne može biti autonomna, odnosno da moralno loša ili „nemoralna“ umjetnost nije prava umjetnost.

Da bismo mogli ispravno prosuditi etički kriticism, neophodno je istaknuti da ovakvo mišljenje krivo shvaća pojmove estetske i transcendentne ljepote (5). Već je Toma Akvinski istaknuo: „Ad artem non requiritur quod artifex bene operatur, sed quod bonum opus faciat“ (6). Veliki mislilac XIII. stoljeća želi reći da je u umjetnosti neophodno razlikovati misao (ideju) umjetničkog djela od načina (oblika) preko kojega je ta zamisao ostvarena. Stoga u stvarnosti treba dopustiti da postoje dva različita vidika i u njihovom svjetlu treba promatrati i ocjenjivati neko umjetničko djelo. Iz svega pro-

3) D. IKOV, Moral i umjetnost, Akvinac, god. VIII, br. 9, Dubrovnik 1941, str. 15.

4) Nav. mj., str. 15.

5) A. Ušeničnik, Nav. dj., sv. II, str. 276; nepotpisani članci: Nije lijepo, što nije moralno i istinito i Ideja i forma u lijepoj umjetnosti, evolucionistička kritika, Hrvatska straža za kršćansku prosvjetu, god. I, Krk 1903, str. 245–251 i 360–368.

6) S. Theol. I–II, 57, 5, ad 1.

izlazi da na umjetnika bitno spada oblik, a ideja tek usputno, što je strogi eticizam pomiješao dokazujući da nešto što idejno nije dobro u isto vrijeme i formalno nije dobro, a to se ipak ne može dopustiti.

Kako ocijeniti autonomizam u umjetnosti i etički kriticizam u moralci? (7) Umjetnost se razlikuje od etike te je kao takva posve autonomna jer ima svoje zakone po kojima se ostvaruje. Etika ima također svoje norme po kojima vrednuje ljudske čine proglašujući ih moralno dobrima ili lošima, vodeći kod toga računa o zadnjem cilju ljudskog života. Ova vrst autonomije umjetnosti ne može se nijekati, ali krajni autonomizam koji bi na temelju razlike umjetnosti i etike bio protiv moralnih zasada nikako se ne može opravdati. Razlog jednostavno leži u činjenici da je umjetnik prije svega čovjek, a istom onda umjetnik. Treba također naglasiti da je i sama umjetnost u životnom odnosu s umjetnikovom moralnošću. Moralno gledajući umjetnik ne mora biti dobar zato što je umjetnik nego zato što je, poput ostalih ljudi, razumno biće koje se mora vladati po načelima razuma, to znači moralno ispravno. Umjetnost je dakle na svojem području suverena; po svojem objektu nije podređena ni znanosti, ni moralci, ni ijednoj drugoj vještini; tek ukoliko se nalazi u čovjeku, podređena je njegovoj svrsi i ljudskim vrlinama (8).

Kad je riječ o etičkom kriticizmu, može se reći da on dvostruko pretjeruje. Najprije treba odbaciti njegovo nijekanje neophodne autonomije u umjetnosti bez koje se ni zamisliti ne može umjetničko stvaralaštvo. Druga stvar na koju se treba osvrnuti jest nijekanje umjetničke vrijednosti djelima moralno lošeg sadržaja. Istina, umjetnik svakim svojim djelom želi prikazati neku ideju. Promatrana s etičkog stajališta, ta ideja se podudara s našim posljednjim ciljem ili nas od njega udaljuje. Ako nas svojom uzvišenošću približava k Bogu kao posljednjoj i neprolaznoj sreći, onda je to moralno dobro djelo; naprotiv, ako nas od Njega udaljuje tada se radi o moralno lošem činu. U ovom drugom slučaju umjetniku prigovaramo i kritiziramo ga ne radi oblika umjetničkog djela nego poradi zle ideje koju je tim oblikom realizirao. S moralnog stajališta od umjetnika se traži samo to da misao umjetničkog djela nema u sebi ništa netičkoga. Umjetnik ima slobodu stvaranja unutar granica etičkih zakona koji obavezuju svakog čovjeka pa tako i umjetnika. Ali kad je riječ o obliku (formi) preko kojega je neka zamisao postala stvarnost, onda se treba ravnati prema načelima umjetničke kritike. I moralno loša misao može biti estetski savršeno izvedena i ne može joj se nikako zanijekati umjetnička nego samo moralna vrijednost. Prema tome i moralno loša („nemoralna“) stvar može biti umjetnički savršeno izvedena o čemu svakako treba voditi računa i etički kriticizam koji joj radi etičkog nedostatka niječe i umjetničku vrijednost.

7) O odnosima etike i umjetnosti u našoj pokoncilskoj teološkoj literaturi nije se uopće pisalo.

8) Usp. D. IKOV, Nav. dj., str. 16; A. UŠENIČNIK, Nav. dj., sv. VI, str. 135; Autonomizam u umjetnosti u novije vrijeme kritizira i odbacuje i H. Fischer u djelu *Théorie de l'art sociologique*, Paris 1977, str. 75–80.

ODNOSI IZMEĐU ETIKE I UMJETNOSTI PREMA NAUCI DRUGOG
VATIKANSKOG SABORA

Drugi vatikanski sabor na više mjesta i pod različitim vidovima govori o umjetnosti, ali kad je riječ o odnosima koji trebaju vladati između estetike i etike neophodno je spomenuti dva koncilna dokumenta: pastoralnu konstituciju o Crkvi u suvremenom svijetu „Gaudium et spes“ br. 59 i dekret o sredstvima društvenog priopćavanja „Inter mirifica“ br. 6, 7 i 11. (9)

Broj 59 koncilne konstitucije „Gaudium et spes“ naglašava autonomiju i slobodu stvaralaštva različitih oblika kulture: „Budući da kultura proizlazi neposredno iz razumne i društvene naravi čovjekove ona neprestano zahtijeva pravu slobodu da bi se mogla razvijati i zakonitu mogućnost da samostalno djeluje prema vlastitim načelima. Ona, dakle, s pravom traži poštivanje i uživa stanovitu nepovredivost unutar granica općeg dobra, poštujući dakako prava osobe i prava zajednice, bilo posebne bilo opće“.

Dalje se govori o pravu umjetnosti i znanosti na vlastita načela i metode: „Sveti Sabor, pozivajući se na ono što je naučavao Prvi vatikanski sabor, izjavljuje da „postoje dva reda spoznaje“ koji su različiti, tj. vjere i razuma, i da se Crkva ne protivi tome da se „umjetnost i znanost, svaka u svom djelokrugu, služe svojim načelima i svojom metodom“. Zato „priznavajući tu opravdanu slobodu Crkva potvrđuje zakonitu samostalnost kulture, a osobito znanosti“.

Osim toga Koncil također govori o slobodi svakog pojedinca da istražuje, očituje i širi svoje mišljenje. Ali kao neophodan preduvjet naglašava poštivanje moralnog reda i opću korist: „Sve to također zahtijeva da čovjek, poštujući moralni red i opću korist, može slobodno istraživati istinu, očitovati i širiti svoje mišljenje i njegovati bilo koju umjetnost“.

Najvažniji saborski tekst posvećen odnosima između etike i umjetnosti nalazi se u broju 6 dekreta „Inter mirifica“. Sabor već na početku teksta kaže da se oko tog predmeta gomilaju razna oprečna mišljenja koja su rezultat krivih poimanja kako u etici tako i u estetici (tj. u umjetnosti). Koncil traži „da se svi imaju apsolutno držati primata objektivnog moralnog reda“. To vrijedi za sve pa i za umjetnost, jer poštivanje moralnog reda dovodi čovjeka do njegovog savršenstva i blaženstva.

U broju 7 istog dokumenta govori se o razlaganju o moralnom zlu. Koncil naglašava da opisivanje ili prikazivanje moralnog zla može biti od pomoći da sebe bolje upoznamo i dođemo do što dublje spoznaje istine i dobrote, ali treba voditi računa o moralnom zakonu, tj. da tim i takvim prikazivanjem zla stvarno želimo dušama doprinijeti više koristi negoli štete, osobito „ako je riječ o stvarima koje zahtijevaju dužno poštovanje ili koje čovjeka ranjena istočnim grijehom lakše podražuju na zle strasti“.

9) Dokumenti Drugog vatikanskog sabora, Zagreb 1970.

U posljednjem jedanaestom broju koncilskog dekreta o sredstvima društvenog priopćavanja govori se o dužnosti autora iz raznih područja ljudskih djelovanja, koji na bilo koji način sudjeluju u proizvodnji i prijenosu komunikacija, da sve – uključivši tu i umjetničke interese – usmjere tako „da ne budu nikada suprotni općem dobru“. U tome im mogu biti od velike koristi njihova profesionalna udruženja koja onda mogu od svojih članova, bude li to potrebno, tražiti da poštujući moralni kodeks opslužuju i moralne zakone.

Iako je Drugi vatikanski sabor više puta govorio o umjetnosti, konstatira se da nekih izvanrednih novosti nije donio. Koncil uporno naglašava neophodnost opsluživanja objektivnog moralnog reda, općeg dobra te poštivanje slobode i vlastitih znanstvenih metoda u kulturi i u umjetnosti. Kad naglašava kakvi treba da budu odnosi etike i umjetnosti, Sabor spominje razna kriva mišljenja koja su u ovom predmetu nastala kako u etici tako i u estetici (tj. u umjetnosti) (10). Iz umjerenih formulacija može se zaključiti da su Saborski oci imali pred očima tzv. etički kriticizam i autonomizam u umjetnosti o čemu je bilo govora na početku ovog prikaza.

SUMMARY

When estimating some work of art from the aspect of ethic there are two completely opposite opinions. Some are of opinion that the art which has its object and special laws, is entirely autonomous in its creation; thus there is no reason which would oblige an artist to observe some moral norms. Wishing to disprove such an attitude, some persons go so far as to deny to an artist even that indispensable independence without which an artistic creation cannot exist.

The Second Vatican Council has met even these problems both in its constitution „Gaudium et spes“ (No. 59) and in a decree „Inter mirifica“ (No. 6, 7 and 11). Stating that there are two, above mentioned, opposite opinions, the Council points out that the moral order, general welfare, freedom and proper scientific method in culture and art are to be observed.

10) Da bi se bolje i lakše moglo shvatiti ovako umjerenu formulaciju koncilskog teksta dovoljno je prisjetiti se djela *L'Art et la Morale* koje je 1922. godine u Parizu objavio Charles Lalo. U II. poglavlju knjige (str. 68–112) govori se o pravom ratu koji je u ono vrijeme vladao između asketičara (pa i moralista) i estetičara.